

Vrouwenemancipatie; een onderzoeksterrein

H. d'Ancona

Inleiding

De zg. tweede feministische golf, $\pm$ 6 jaar geleden ingezet met de oprichting van Man-Vrouw-Maatschappij en Dolle Mina, heeft tot nog toe vnl. haar neerslag gevonden in actieprogramma's, ideologisch getinte beschouwingen en beleidsadviserende nota's.

Hier en daar kwam voorzichtig wat onderzoek van de grond en bovendien blijkt van Beleidszijde belangstelling voor het probleem. Zo werd afgelopen winter een Nationale Advieskommissie geïnstalleerd die tot doel heeft de Regering te adviseren in zaken welke verband houden met de emancipatie van de vrouw, terwijl het Sociaal-Cultureel Planbureau in haar programmering speciaal aandacht zal schenken aan achtergebleven groepen in onze samenleving w.o. vrouwen.

De Voorlopige Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid zal zich o.a. gaan bezighouden met emancipatieproblematiek en wellicht zal er binnenkort bij het SISWO een sectie vrouwenemancipatie-onderzoek worden ondergebracht. Er wordt gespeeld met de gedachte een leerstoel vrouwenemancipatie in te stellen en een Instituut voor emancipatie-vraagstukken. Kortom, het is duidelijk dat de emancipatie van de vrouw niet langer beschouwd wordt als een min of meer zinvolle vrijetijdsbesteding van vrouwen die „het zelf niet meer nodig hebben”, als neurotisch geklaag van zich vervelende huisvrouwen of als ludieke uiting van vrijgevochten dames die openbaar plasrecht bepleiten.

Vrouwenemancipatie werd tot politiek issue, tot beleidsprobleem en tot item voor wetenschappelijk onderzoek.

Het is met name dit laatste dat in dit artikel centraal zal staan. Getracht zal worden enkele gedachten te formuleren n.a.v. de volgende vragen:

- wat is emancipatie-onderzoek;
- van welke onderzoeksmethoden kan dergelijk onderzoek gebruik maken;
- in hoeverre kunnen de onderzoeksresultaten konsekventies of implicaties hebben voor het Beleid.

Wat is emancipatie-onderzoek?

In eerste instantie zou men geneigd zijn deze vraag te beantwoorden met: onderzoek naar de mate waarin de gehuwde vrouw buitenshuis werkzaam is, naar veranderingen in deze beroepsparticipatie en naar factoren die hierop van invloed zouden kunnen zijn.

Immers, zowel de belangstelling van de Overheid als die van onderzoekers lijkt zich nogal eenzijdig te richten op dit emancipatiekriterium.¹

Een criterium dat goed gekozen lijkt, mits men uitgaat van een bepaalde opvatting m.b.t. het begrip vrouwenemancipatie.

De moeilijkheid is echter dat men enerzijds nog niet zeker kan zijn of werken buitenshuis de juiste indicatie is voor emancipatie van de vrouw, opgevat als sociale veranderingen in de positie van de vrouw in de richting van algemene sociale gelijkheid van man en vrouw — dat men anderzijds door het kiezen van een bepaalde definitie of omschrijving van emancipatie voorbij kan gaan aan het feit dat deze omschrijving niet voor alle betrokkenen, in dit geval de vrouwen, relevant hoeft te zijn, terwijl bovendien deze relevantie zich in de tijd kan wijzigen.

Zo hebben ook individuen en groeperingen, die zich sinds het eind van de zestiger jaren daadwerkelijk hebben ingezet voor de emancipatie van de vrouw, verschillende ideeën m.b.t. de vraag waarop hun streven gericht moet zijn; wanneer de emancipatie voltooid is.² In sommige gevallen maakten die individuen of groepen zelf een evolutie-achtig proces door; het einddoel verschoof of de omschrijving ervan veranderde. In andere gevallen vond scheiding der geesten plaats, omdat men zich niet langer eensgezind achter dezelfde doelstellingen kon plaatsen. Uit de Amerikaanse organisatie N.O.W. (National Organization for Women) splitsten zich radikaal-feministen af en lesbiennes, marxistische feministen, socialistische feministen en zij die binnen de bestaande maatschappijstructuur veranderingen ten gunste van de vrouw mogelijk en realiseerbaar achtten.

In Nederland heeft dit verschijnsel zich in minder uitgesproken mate voorgedaan om de simpele reden dat de beweging nauwelijks groot genoeg was en is om zich groepsgewijze splitsing te kunnen permitteren. Maar ook hier leven verschillende opvattingen over het doel dat uiteindelijk bereikt moet worden en dus over de in dit verband meest wenselijke en efficiënte strategie.

Toen een groepering als Man-Vrouw-Maatschappij hier van de grond kwam, traden echter deze verschillen in opvatting nog niet zo zeer aan het daglicht. M.V.M. benadrukte in haar beginfase de gelijkheid van man en vrouw, een gelijkheid die tot uiting zou moeten komen in gelijke rechten op het gebied van onderwijs en arbeid, van politiek en huwelijk.

Om deze inhoud van het feministisch streven te kunnen begrijpen, is het nodig het ontstaan ervan in een breder kader te plaatsen.

Het feminisme als demokratiseringsbeweging

Alhoewel ook in ons land de hernieuwde belangstelling voor het feminisme als een onderdeel beschouwd moet worden van de algemene demokratiseringstendens der zestiger jaren, waarbij studenten, Nieuw-Links, Provo, Kabouters en hier en daar ook arbeiders het tot dan toe geaccepteerde gezag ter discussie stelden, de onvolkomenheden van het democratisch functioneren manifest maakten en de buitenparlementaire aktie introduceerden, heeft de vrouwenbeweging die temidden van deze turbulentie ontstond nauwelijks gebruik gemaakt van de strijdmethoden waarmee die anderen inspraak en medebeslissingsrecht wilden bepleiten en afdwingen.

De vrouwenbeweging was en is een demokratiseringsbeweging en is als zodanig te vergelijken met andere soortgelijke bewegingen uit die tijd, maar ze werd in eerste instantie geïnspireerd door het geschreven woord i.p.v. de straataktie, eerder bekend door schrijfsters dan door voorvechters of voorzitters.

Betty Friedan, Evelyne Sullerot, Germaine Greer, Eva Figes, Caroline Bird, Shulamith Firestone — om er maar enkelen te noemen — brachten bewustwording op gang en herintroduceerden de vrouwenproblematiek als maatschappelijke problematiek.

Maar, alhoewel hun geschriften de bestseller-lijsten bereikten, hun ideeën en provokaties wellicht miljoenen onder ogen kwamen, droegen ze op zich weinig bij tot de feitelijke mobilisering van vrouwen.

De vrouwelijke situatie werd door individuen geanalyseerd en bekomentarieerd en van deze analyses en commentaren werd door individuen kennis genomen. Maar hun eventueel daardoor verkregen inzicht dat hun persoonlijke problemen in feite door velen gedeelde en gevoelde problemen waren, leverde niet meer op dan een voorwaarde om zich te kunnen verenigen en organiseren. De konsekwentie van dit alles was, dat de uit die literatuur voortvloeiende bewustwording in eerste instantie terecht kwam bij die vrouwen die door hun opleidingsnivo en/of hun sociaal-ekonomische status in staat waren dit soort van geschriften tot zich te nemen.

Annie Romein-Verschoor omschrijft ze in een artikel in *de Gids* als: 'de middle-class vrouwen, die in de welvaartstaat breed is uitgegroeid tot de talrijke bevolking van de suburb-villa's, inclusief tuin, lawn, dubbele garage en barbecue, al die goedgeklede, goed gekapte, zorgvuldig opgemaakte vrouwen met hun goedgeklede, goede scholen bezoekende, goed gewassen kinderen en 's avonds ook nog een dito man over de vloer, en die allemaal tot de vaste klanten van de psychiater behoren. Het is een Amerikaans model, dat snel in de hele wereld gangbaar wordt'.³

Ik deel haar mening niet, als zou Friedan⁴ zich uitsluitend tot een zo smalle vrouwelijke elite richten en evenmin haar opinie dat ze bij haar analyse

van de 'vrouwelijke mystiek' alleen die categorie van vrouwen voor ogen had. Eerder gaat het hier, zoals gezegd, om de konsekwentie van de strijd-methode die aanvankelijk gehanteerd werd en die voor slechts een minderheid van vrouwen toegankelijk was. En het is dan ook begrijpelijk dat, toen uit die minderheid de eerste feministische organisaties resulteerden, deze in hun aktieprogramma's enerzijds de belangen van deze vrouwen uitademden — anderzijds gericht waren op de belangenbehartiging van zusters die men op de vergaderingen niet tegenkwam en wier 'belangen' men dus eigenlijk niet kende.

Emancipatie, en dat gold ook voor M.V.M. in de eerste fase van haar bestaan, werd gelijk geacht aan het bereiken van maatschappelijke gelijkheid voor man en vrouw. Gelijkheid welke verkregen zou worden door het vrouwen mogelijk te maken van haar rechten ook daadwerkelijk gebruik te maken.

Daartoe moesten een aantal maatschappelijke barrières, m.n. die welke het de gehuwde vrouw met gezinsverantwoordelijkheid onmogelijk maakten om tevens een baan buitenshuis te bekleden, worden opgeheven. In 't Veld-Langeveld, die deze opvatting van emancipatie eveneens hanteerde, inventariseert dan ook in haar uitgebreide studie — in feite het eerste onderzoek in ons land dat zich met het vrouwenprobleem bezig hield — de cijfers m.b.t. de participatie van vrouwen respektievelijk mannen op een aantal maatschappelijke terreinen: onderwijs, politiek, arbeidsmarkt en vakvereniging. De achterstand van vrouwen op deze terreinen verklaart zij d.m.v. het seksrol-begrip; de opvattingen verbonden aan de positie 'vrouw' binnen de maatschappelijke structuur.⁵

Emancipatie-onderzoek

Deze opvatting m.b.t. vrouwenemancipatie is dus op vrij eenvoudige wijze te koppelen aan onderzoek. Men zou d.m.v. een sekundaire analyse op bestaand materiaal, eens in de vijf of de tien jaar, de participatiegraad van vrouwen op een aantal maatschappelijke terreinen kunnen meten en d.m.v. vergelijking met die van mannen kunnen nagaan of emancipatie van de vrouw al dan niet plaats vindt, in welk tempo en binnen welke maatschappelijke sectoren.

Men zou genuanceerder uitspraken kunnen doen door te splitsen naar leeftijd en/of opleiding, naar urbanisatiegraad of sociaaleconomische status. Deze vorm van onderzoek vindt b.v. plaats waar volkstellingsmateriaal geanalyseerd wordt. Als in dit opzicht de publikatie van Boelman's en Beuckens weinig opzienbarends lijkt te bieden, is dat in zoverre relevant dat manifest wordt dat de volkstellingsgegevens onvoldoende zijn om tot gefundeerder uitspraken te komen m.b.t. de emancipatie van de vrouw.

Het zou bovendien interessant zijn om een deel van dit onderzoek in longitudinale vorm te doen plaatsvinden; de gegevens van een zelfde groep vrouwen over verloop van tijd te verzamelen en te analyseren. Deze vorm van onderzoek kan Beleidsrelevant zijn in die zin, dat het Beleid haar konklusies kan trekken en dus maatregelen kan nemen waar uit gegevens blijkt dat de emancipatie van vrouwen stagneert o.a. begrepen kan worden uit sociaal-structurele belemmeringen.

In dit verband valt bijv. te denken aan stimuleringsprogramma's in het onderwijs⁶, aan verbeterde voorzieningen m.b.t. de opvang van kleine kinderen⁷ of aan positieve diskriminatie van vrouwen bij werving of promotie van vrouwen die in de Overheidssektor te werk gesteld worden c.q. werkzaam zijn.

Een iets andere vorm van onderzoek, wel echter gelieerd aan deze opvatting over emancipatie, is gericht op het zoeken naar verklaringen voor de feitelijke positie van de vrouw. Vooral in de Verenigde Staten maar ook in de Scandinavische landen heeft men zich vanuit sociaal-wetenschappelijke hoek beziggehouden met dergelijk 'verklarend' onderzoek, dat nu ook in ons land aandacht begint te krijgen. Het gaat hier m.n. om seksrol-onderzoek waarbij wordt uitgegaan van de gedachte dat feitelijk gedrag van vrouwen en mannen te begrijpen is vanuit de algemeen geldende verwachtingen die er t.a.v. dat gedrag bestaan.

Dit houdt in dat men de inhoud van de seksrol moet weten.

Op dit punt verkeert de studie van In 't Veld in een hypothetische fase omdat zij het waargenomen gedrag wel verklaart met begrippen als seksrol en vooral rolconflict, maar de feitelijke inhoud van deze begrippen, zoals die op het moment van haar studie in ons land was, niet kende.

In het onderzoek 'De rol van de vrouw in Nederland'⁸ is daarom een poging gedaan de opvattingen over het gedrag van vrouwen en mannen op een aantal maatschappelijke terreinen vast te stellen. Gewerkt werd hier met de begrippen rol, rolopvatting, rolgedrag, aspiratienivo — opgevat als verwachte veranderingen in het eigen gedrag binnen een bepaalde periode — en toekomstvisie, opgevat als de verwachte veranderingen in de rol.

Diskrepancies tussen rol en rolopvatting zouden verklaarbaar moeten zijn in het licht van een toekomstvisie die anticipeert op veranderingen in de rol in de richting van de persoonlijke, opvattingen, diskrepancies tussen opvatting en gedrag en in het licht van het aspiratienivo.

Attituden, gedragingen en verwachtingen werden per maatschappelijke sektor geïnventariseerd en met elkaar in verband gebracht.

Naast de houding en het gedrag t.a.v. 'participatie' werd gekeken naar die t.a.v. 'leiding geven'.

De bezwaren die aan het onderzoek verbonden zijn liggen enerzijds in de omstandigheid dat de uitspraken met behulp waarvan de attituden gemeten zijn, voor het grootste deel zijn overgenomen uit buitenlands onderzoek

(en we weten nog weinig over interkulturele verschillen of overeenkomsten) — anderzijds in het feit dat de uitkomsten op geaggregeerd nivo vanzelfsprekend niet gekoppeld kunnen worden aan individueel gedrag. De eerste fase van het onderzoek leverde echter o.a. een nuttig inzicht m.b.t. de seksroldifferentiatie per maatschappelijke sektor op, min of meer betrouwbare prognoses m.b.t. het te verwachten gedrag per sektor, aspecten van de seksrol die omstreden zijn of bezig te veranderen en een 'emancipatieschaal'. Aan onderzoek waar wel een directe koppeling gemaakt wordt tussen gedrag en houding t.o.v. de seksrol-differentiatie is het bezwaar verbonden dat men niet weet of het laatste als onafhankelijke variabele te hanteren is; men kan ook veronderstellen dat gedrag een veranderde attitude tot gevolg heeft.

Wellicht kunnen gegevens m.b.t. de motivatie dit bezwaar ondervangen, terwijl ook onderzoek onder een — in bepaalde opzichten homogene — categorie van vrouwen die voor een deel niet, een ander deel wel participeren in een bepaalde maatschappelijke sektor zou kunnen aantonen in hoeverre dit al dan niet participeren te verklaren is vanuit sociaal-strukturele- dan wel sociaal-psychologische factoren⁹. Indien de Overheid de participatie van vrouwen op allerlei terreinen wil bevorderen, dan kunnen dergelijke onderzoeksresultaten aanwijzingen geven voor die terreinen waarop het beleid d.m.v. maatregelen strukturele knelpunten kan verwijderen of maatregelen kan nemen die bevorderlijk zijn voor mentaliteitsverandering.

Bij de vormen van onderzoek, tot nog toe genoemd, is de achterliggende gedachte dat emancipatie van de vrouw gelijk is aan het inhalen van achterstand. Dat deze achterstand zich vooral manifesteert in de geringe participatie en de lagere positie van de vrouw vergeleken bij die van de man binnen een aantal maatschappelijke sectoren, dat deze achterstand is te begrijpen vanuit kennis m.b.t. de seksrol-problematiek en dat het Beleid op grond van de onderzoeksresultaten, m.n. in de sociaal-strukturele sfeer, maatregelen kan treffen om de achterstand te verminderen. Alhoewel — zoals gezegd — deze visie op vrouwenemancipatie ook die was van de nieuwe feministische groeperingen in hun beginfase, werd ze na enkele jaren echter vervangen (of aangevuld) door het idee dat het effectueren van gelijke kansen, ook nadat een aantal belemmeringen zijn weggenomen, pas kan plaatsvinden nadat vrouwen zich bewust worden van hun individuele positie en inzicht hebben verworven in de wijze waarop die individuele positie verweven is met de 'vrouwelijke' positie in de samenleving als geheel.

Consciousness-raising, o.a. via praatgroepen, werd tot het mobiliseringsmedium verklaard¹⁰.

Daarnaast kwamen er acties van de grond tegen de wijze waarop vrouwen in de reclame werden afgebeeld en via kommercieel markt-onderzoek wer-

den misbruikt, terwijl veel werkgroepen uit de emancipatiebeweging zelf zich bezig gingen houden met de inhouds analyse van damesbladen, schoolboeken en kinderliteratuur¹¹. Ook uit buitenlandse feministische literatuur komt deze gerichtheid naar voren¹²: bewustmaking van de vrouw t.a.v. haar onderdrukte positie.

Emancipatie in deze zin verwijst dan eerder naar de mate waarin er van bewustwording van de vrouw m.b.t. haar gediskrimineerde, onderdrukte of 'bijzondere' positie sprake is, dan naar de mate waarin bepaalde doeleinden bereikt zijn.

Als we ervan uitgaan dat bewustwording een noodzakelijke konditie voor verandering is, als we tevens aannemen dat het zich vrouw 'voelen' evenzeer een aspekt van de maatschappelijke werkelijkheid is als het zich als vrouw 'gedragen' en dat voor het begrijpen en verklaren van die werkelijkheid inzicht in deze gevoelens nodig is, dan is ook vanuit deze opvatting m.b.t. emancipatie, onderzoek relevant.

De recente — in opdracht van het blad Margriet uitgevoerde — enquête is een voorbeeld van dergelijk onderzoek¹³. In feite behelst dit onderzoek niet meer dan een inventarisatie van gevoelens m.b.t. het vrouw — echtgenote — moeder-zijn, maar in verband gebracht met persoonlijke en huishoudensvariabelen levert het onderzoek enige aardige uitkomsten. Een ander voorbeeld dat ik zou willen plaatsen binnen deze categorie emancipatie-onderzoek is dat, wat in feite een uitbouw is van de zelfstandige activiteit van feministen; een systematische materiaalverzameling op het gebied van het 'beeld' van de vrouw in de literatuur of dat van de vrouw in de reclame¹⁴. De hierbij te gebruiken methode is niet de sekundaire analyse of het survey-onderzoek, maar de inhoudsanalyse aan de hand van bepaalde criteria.

Het zal duidelijk zijn dat resultaten van dergelijk onderzoek ons vooral inzicht geven in de wijze waarop seksrollen bestendigd blijven of worden aangeleerd. Ethische normering m.b.t. reclame-uitingen of rolombuigende kinder- en schoolliteratuur zouden Beleidskonsekwenties kunnen zijn die uit dergelijk onderzoek kunnen voortkomen.

Een derde en laatste type van emancipatie-onderzoek is gelieerd aan de jongste richting binnen de vrouwenemancipatiebeweging. Hierbij wordt een opvatting van emancipatie gehuldigd, die gaat in de richting van 'vervrouwelijking' van de cultuur.

Het doel acht men niet bereikt als vrouwen zich refereren aan mannelijke normen; op mannelijke wijze participeren aan de samenleving. Veeleer wenst men een herwaardering van de eigenschappen, die via eeuwenlange konditionering gemiddeld meer bij vrouwen te vinden zijn. Een herwaardering die zich vooral zou moeten uiten in het maatschappelijk-relevant verklaren van deze eigenschappen; zoniet langer gekoppeld te achten aan de 'binnenshuis'-wereld van vrouwen of aan zg. vrouwelijke beroepen die

in feite een verlengstuk van die thuizige bezigheden zijn. Men gaat uit van de gedachte dat onze kultuur een paternalistische is en dat de 'vrouwenkultuur' onzichtbaar is gebleven en gehouden.

Onderzoek kan zich in de eerste plaats richten op het zichtbaar maken van die zg. 'vrouwenkultuur'¹⁵.

Emancipatie-onderzoek, volgens deze opvatting van emancipatie, zou dan moeten bezien in hoeverre vrouwelijke waarden uit deze kultuur, maatschappelijk gezien, gaan funktioneren. (Er komen b.v. steeds meer beroepen, en hier worden vanzelfsprekend niet de traditionele vrouwenberoepen bedoeld, waarvoor men ook als man zg. vrouwelijke eigenschappen moet bezitten).

Ook is het mogelijk onderzoek te doen, iets dat elders trouwens al gedaan werd, in hoeverre vrouwelijke seksrol-attributen ook voor mannen akseptabel geacht worden — evenals het omgekeerde.¹⁶

Bij dit soort van emancipatie-onderzoek zou ik ook de femnologie willen betrekken, onderzoek dat zich niet alleen in de keuze van haar objekt, maar m.n. door onderzoeksmethodiek en -techniek onderscheidt van de huidige wetenschapsbeoefening.¹⁷

Resultaten lijkt dit onderzoek vooralsnog te hebben op het punt van de literatuurbeschouwing, de psycho-analyse en de geschiedenis.¹⁸

Tenslotte zou ik tot deze vorm van emancipatie-onderzoek ook longitudinaal onderzoek naar kulturele veranderingen in meer algemene zin willen rekenen.¹⁹

Veranderde opvattingen m.b.t. huwelijk en gezin, kinderopvoeding, beroepsarbeid etc. zullen — naar is aan te nemen — belangrijke reperkussies hebben op seksrollen en seksrolgedrag. Uitkomsten van dergelijk onderzoek geven het Beleid aanknopingspunten op welke terreinen strukturele maatregelen die m.n. voor de positie van de vrouw van belang zouden kunnen zijn, het meest effekt sorteren.

Konklusies

In het voorgaande is geprobeerd verschillende typen van emancipatie-onderzoek, gekoppeld aan de verschuivende opvatting m.b.t. het begrip emancipatie, te onderscheiden. Voorbeelden van verricht en te verrichten onderzoek werden in deze klassifikatie ondergebracht, waarbij tevens werd aangegeven welk belang dit onderzoek zou kunnen hebben voor een Beleid dat erop gericht is, de emancipatie van de vrouw te bevorderen. Met opzet werd niet al het onderzoek dat op vrouwen betrekking heeft in deze beschouwing opgenomen.

Dat is ten onrechte in zoverre dergelijk onderzoek zich bezig houdt met het zoeken naar indikaties welke verband zouden kunnen houden met de

verandering in de rol of de persoonlijke rolopvatting van vrouwen²⁰, maar terecht waar het kiezen van de vrouw als object van onderzoek eerder als modieuze voorkeur beschouwd moet worden, dan als wetenschappelijke of beleidsrelevante bijdrage in het kader van de opvatting dat emancipatie van vrouwen nuttig en nodig is.

Noten

- 1 *De maatschappelijke participatie van vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid*, rapport van een onderzoek, uitgevoerd door het Instituut voor Psychologisch Marktonderzoek in opdracht van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Sociale Zaken, 1974.
Een samenvatting van dit onderzoek verscheen onder de titel: *Vrouwen met kinderen en werken buitenshuis*, bij de Staatsuitgeverij, 1975.
Vrouwenparticipatie in de arbeidsmarkt, nog niet afgesloten onderzoek door Vrouwenparticipatie in de arbeidsmarkt, nog niet afgesloten onderzoek door drs. A. F. de Vos aan de Interfakulteit voor Aktuarieat en Ekonometrie van de V.U.
Gesubsidieerd door Z.W.O. zomer 1976 hoopt men de resultaten te publiceren.
A. C. Boelmans-Kleinjan en M. Beuckens-Vries, *Beroepsarbeid door Vrouwen*, SISWO, Amsterdam 1974.
Evelyn Sullerot, *De vrouwenarbeid en de daarmee verbonden problematiek in de lid-staten van de Europese Gemeenschap*, Luxemburg 1970.
Christine Clason, *The relation between the employment of married women and their perceptions of the Role of Women*, paper voor het 12e Internationale Seminar on Family Research, Moskou, april 1972.
- 2 H. P. Hogeweg-de Haart, *Van Politieke Praatmoer tot Dolle Mina*, de geschiedenis van de vrouwenbeweging in Nederland, *Intermediair* 11e jaargang nr. 20, pg. 9.
Hanneke van Buuren, *De tweede Golf; 5 jaar vrouwenemancipatie in Nederland (1968-1973)*, *Ons erfdeel* 16, 1973.
H. d'Ancona, *Vrijheid, Gelijkheid, Zusterschap in: Sociale Aktie — een Moderne Passie?*, Red. L. van Tienen, Deventer, 1972.
- 3 Annie Romein-Verschoor, *Over taal en seks, seksisme en emancipatie*. *De Gids* 138, nr. 1/2, 1975 pp. 3-29.
- 4 Betty Friedan, *The feminine mystique*, New York, 1962.
- 5 H. M. in 't Veld-Langeveld, *Vrouw-Beroep-Maatschappij*, de analyse van een vertraagde emancipatie, Utrecht '69.
- 6 H. Pauli, *Marie wordt wijzer; afwassen, stofzuigen, ramen lappen, bedden opmaken, dat is je bestemming, niet waar? Niet waar!*, Amsterdam, 1972.
J. E. Kool-Smit, *De moeder van Marie kan meer*, nota over de scholing en de vorming voor de 'vrouw'. Commissie Vormings- en Ontwikkelingswerk voor Volwassenen, 1973.
- 7 Zie in dit verband o.a. de publikatie van Lily van Rijswijk-Clerx m.b.t. crèche-onderzoek, projekt van het S.I. van de Universiteit van Amsterdam.
- 8 H. d'Ancona, en het Nederlands Centrum voor Marketing Analyses en Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek. *De rol van de Vrouw in Nederland*, interim-rapport, Amsterdam 1974.
- 9 Een in dit opzicht interessant onderzoek wordt op dit moment gedaan aan het Sociologisch Instituut van de Utrechtse Universiteit door J. van Doorne-

H. d'Ancona Vrouwenemancipatie; een onderzoeksterrein

- Huiskes en F. Tazelaar: *Beroepsarbeid van gehuwde vrouwen met een academische opleiding*. Een onderzoek naar sociaal-structurele en sociaal-psychologische determinanten van gedrag. Het steekproefkader vormde het adresbestand van de Vereniging van Vrouwen met Academische Opleiding.
- 10 *Weten hoe het voelt: strategie van de eigen ervaring*. Bewustwording en rol-doorbreking. 14 eerder verschenen artikelen van Nederlandse auteurs in DIC map 52, documentatie- en informatiecentrale van De Horstink, 1975, pp. 40-63.
- Meid, wat ben ik bewust geworden*. Vijf jaar Dolle Mina, 1975.
- Anja Meulenbelt, *Vrouwen in praatgroepen, weten hoe het voelt*, Amsterdam, 1974.
- 11 *Medewerkers gevraagd*. Verslag van de Rooie Vrouwen-actie over personeels-advertenties, Amsterdam, 1975.
- Plus/Minusboek*. Verslag van een onderzoek naar de inhoud van kinderboeken samengesteld door M.V.M., Leiden, 1945.
- Zwart-wit schrift* Kerkgroep analyse vrouwenbladen, Amsterdam, 1974.
- 12 Kate Millet, *Sexual Politics*, vert. Sekse en Macht, A'dam 1975.
- Sheila Rowbotham, *Woman's consciousness, Man's world*, Harmondsworth, 1975.
- Juliet Mitchell, *Woman's Estate*, Pelican, 1971.
- 13 De vragenlijst van dit, door de Nederlandse Onderneming voor Uitgevers Markt Onderzoek NOVUM B.V. uitgevoerde onderzoek, werd overgenomen van Redboek Magazine (april 1973). De onderzoeksuitkomsten werden van kommentaar voorzien door H. d'Ancona en gepubliceerd in *Margriet* nrs. 20, 21 en 22, mei '75.
- 14 H. d'Ancona, *Vrouw en Reklame*. Opzij, juni 1975.
- 15 Berit As, *Female Culture*, Dokumentatiemap, Congres Wetenschap tussen Cultuur en Tegencultuur, Nijmegen 1974.
- 16 A. Sheriffs en R. Jarrett, *Sex differences in attitudes about sex differences*, Journal of Psychology, 1953.
- J. Mc Kee en A. Sheriffs, *Men's and Women's believes, ideals and self-concepts*. American Journal of Sociology, Jan. 1959.
- 17 C. I. Dessaur, *Wetenschap tussen Cultuur en Tegencultuur*, Diëtrede Katholieke Universiteit Nijmegen, oktober 1973.
- Joyce Outshoorn en Eelma Leyesdorf, *Vrouwen in de wetenschap: of stereotyp of gewoon afwezig*. Folia Civitatis, 23 maart 1974.
- Anneke Rooselaar, *Naar een feministische cultuur?*. Vorming, Nederlands-Belgisch Tijdschrift voor Educatief Werk, 23, 1974, pp 244-251.
- Vrouwen en de Wetenschap*, Map voor de werkdag van vrouwen van de Universiteit van Amsterdam, april 1974.
- 18 *Vrouwen en mannentaal*, artikelen van A. Burnier, H. van Buuren, J. van Dijk en S. de Voogd in: *Hollands Maandblad* 15, 1973, pp. 24-37.
- Psychoanalysis and Women*, ed. Jean Baker Miller, Penguin 1973.
- Sheila Rowbotham, *Woman, resistance and Revolution*, London '74.
- 19 C. P. Middendorp, *Culturele Veranderingen in Nederland, 1965-1970*, in: *Intermediair*, 15 maart 1974.
- C. P. Middendorp, *Verdere Culturele Veranderingen in Nederland? de periode 1970-1974*, in: *Intermediair*, 9 mei 1975.
- 20 M. L. v. d. Bandt, *Vrijwillige Kinderloosheid als indicatie voor de verandering van de sociale rol van de vrouw*; dissertatie nog niet gepubliceerd.